

потенціал, шлях до досягнення міжнародної конкурентоспроможності, до світових стандартів є складним і тривалим. Проведення реформ не тільки в економічній та політичній, а й у соціальній сферах є особливо актуальним і важливим для забезпечення адекватної участі України в процесах інтеграції, глобалізації та міжнародної конкуренції. В умовах глобалізації проблеми конкурентоспроможності набувають пріоритетного характеру. Бути конкурентоспроможними в усіх сферах, зокрема, у соціальній, означає сьогодні бути глобально орієнтованими, ефективними й прагматичними. Визначаючи пріоритети та імперативи національної стратегії розвитку України, її слід характеризувати як Національну стратегію випереджаючого інтелектуально-інноваційного розвитку, основу на солідаризмі влади, громадськості й національних корпорацій. Акцент на соціальних пріоритетах підкреслює, що стратегії розвитку України мають бути прагматичними й реальними, зорієнтованими на адаптацію у світовий глобалізований простір.

О. Гаврилюк,
доктор економічних наук, професор

МІЖНАРОДНІ ЗЛИТТЯ Й ПОГЛИНАННЯ ЯК АТРИБУТ ГЛОБАЛЬНОЇ КОРПОРАТИВІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ

При дослідженні сучасних зовнішньоекономічних зв'язків слід акцентувати увагу на феномені поглиблення чисельності інтернаціональних злиттів і поглинань (ЗП) як одного з напрямів корпоративної стратегії для заснування виробничих потужностей за кордоном, захисту, консолідації та підвищення конкурентоспроможності фірм. У результаті концентрації капіталу утворюються потужні промислові об'єднання. Транскордонні ЗП змінюють не лише власність, а й національну приналежність придбані фірми, поглиблюють транснаціоналізацію, формують нову сутність глобальної економіки та роблять вагомий внесок у розвиток базових галузей.

Глобалізація економіки генерувала спалах корпоративізації — багаторівневої системи економічних зв'язків, які реалізуються через фінансово-економічну діяльність на основі концентрації та подальшого перерозподілу капіталу як процесу усунування

виробництва. Вона спричинила утворення потужних об'єднань, модифікацію відносин власності та передислокацію активів до найбільш перспективних та з прискореним розвитком галузей економіки.

Застосування структурно-функціонального методу дозволило визначити посуб'єктно-об'єктну структуру корпоративних відносин, а також притаманні їм функції: відтворювальну, перерозподільну, інтегративну і транснаціональну. Відтворювальна — за рахунок якої відбуваються не лише кількісні трансформації на рівні суб'єктів корпоративних відносин, а й якісні — унаслідок зміни складу реальних і потенційних власників корпоративного капіталу.

Перерозподільна функція полягає у концентрації та передислокації розрізнених капіталів та прибутків їхніх власників. Однією з переваг корпоративної форми господарювання є можливість перехресного володіння корпоративними правами інших компаній, утворення на їх базі фінансово-промислових груп, холдингів, а також можливість зменшення ризику портфельних інвесторів за рахунок вкладення капіталу в різні корпорації. Неабияку роль відіграє тут наявність вільного обігу корпоративного капіталу на розвинутому фондовому ринку, за рахунок якого забезпечується перелив коштів від інвестора до корпоративного підприємства.

За рахунок інтегративної функції відбувається взаємозрощування активів, транснаціональна — спричиняє їхнє функціонування на рівні міжнародних виробничих відносин.

Корпоративізм, як феномен особливого об'єднання зусиль для створення сукупного спільного ресурсу, став прогресуючою світовою ідеологією, новим світовим укладом. Ідеї корпоративізму знаходять прояв у різних іпостасях — регіональній інтеграції, політичних союзах, соціальному партнерстві, наростанні корпоративних засад в економіці. Корпоративізм і геополітика ґрунтуються на пріоритетності консолідації, покладеної у фундамент організації діяльності і функціонування в одному випадку, і принципів формування зовнішньополітичної стратегії — в іншому. В останньому випадку це знаходить прояв, зокрема, у створенні різних інтернаціональних об'єднань.

При формуванні гомогенного економічного простору головними діючими особами стають не держави, а транснаціональні корпорації, серед яких активно відбуваються процеси злиттів

і поглинань. Мірилом ефективності роботи компаній дедалі більше стає не величина прибутків, а ступінь охоплення ринку. Особливу значущість тут відіграє Інтернет, який створює глобальне середовище взаємодії. Нова роль простору й часу зумовила необхідність використання Інтернету як інструменту підприємництва для перебудови взаємин між трьома ключовими учасниками бізнесу — постачальником, самою компанією та споживачем, а також інвестором і реципієнтом капіталу. Виникла й розвивається єдина електронна мережа поставок, за якої споживач може керувати складом свого постачальника, формуючи замовлення на виробництво і навіть конфігурацію продукту. Нова економіка вперше створює умови для практичної реалізації моделі досконалої конкуренції, оскільки формує достатність інформації, необмежену кількість покупців і продавців, зводить до нуля операційні витрати й ліквідує всі перешкоди для нових учасників ринку. Проведення інвестиційних, торговельних і розрахункових операцій у міжнародній комп'ютерній мережі змінює саму структуру бізнесу. Трансформується стратегія маркетингу й менеджменту, за якої боротьба за споживача здійснюється в усьому світовому ринковому просторі, з огляду на який формулюються стратегії конкуренції.

У сучасному бізнесовому середовищі практично неможливе функціонування безкоопераційних засад, розраховувати на успіх можна тільки за рахунок синергізму в рамках могутніх фінансово-політико-інформаційних корпорацій.

Загалом існує два шляхи формування корпоративних відносин — еволюційний та трансформаційний. Еволюційний відбувається в результаті історичного розвитку корпоративної форми власності внаслідок консолідації індивідуальних приватних капіталів і притаманний країнам із розвиненою економікою. Трансформаційним прямують транзитивні країни за рахунок модифікації структури економічних відносин унаслідок масштабної приватизації державних підприємств, а останнім часом — і злиттів, і поглинань.

На етапі глобалізації корпоративізм найбільш яскраво знаходить прояв у рамках потужної міжнародної консолідації активів. Інтернаціональні ЗІП стали одним із головних чинників глобалізації. У цьому зв'язку виявлено причини консолідації активів у рамках глобального корпоративного простору: лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, дерегуляція

національних ринків, проведення приватизації та усвідомлення необхідності трансформації конкурентних стратегій на основі урахування реалій глобалізації.

Окреслено визначальні мотиви нинішніх ЗІП: пошук нових ринків, прагнення домінування на ринку; доступ до приватних активів; підвищення ефективності за рахунок синергізму; збільшення розміру; диверсифікація ризиків; фінансові та персональні мотивації. Їхня необхідність продиктована й тим, що багато дрібних фірм потерпають через брак інвестиційних ресурсів, який не дозволяє розширювати виробництво і розраховувати на виживання в боротьбі з конкурентами.

Найчастіше ЗІП практикують для організації зарубіжного виробництва, саме цим завдячує істотне збільшення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за останні роки, особливо в електроенергетиці, телекомунікаціях, фармацевтичній індустрії та фінансовому секторі. Бурхливий розвиток міжнародного виробництва завдячує винятково ТНК: у 2002 р. його здійснювали 63,8 тис. материнських ТНК та 866,1 тис. їхніх філій, у 2000 р., відповідно 63,3 і 822 тис., у 1999 р. — 63 та 690 тис., у 1998 р. — 60 500 тис., у 1997 р. — 53 і 450 тис., у 1996 р. — 44 та 280 тис., у 1995 р. — 39 і 280 і 37 тис. і на початку 90-х рр. — 170 тис.

2001—2002 рр. засвідчили істотне скорочення міжнародних інвестицій, що було детерміновано, і падіння ЗІП (так кількість консолідаційних операцій вартістю понад 1 млрд дол. зменшилася з 175 у 2000 р. до 81 у 2002 р.).

Усе ж хвиля мегазлиттів, яка стала характерною рисою глобального бізнесу останніх років, триває, злиття все ще залишаються найбільш ефективним засобом для розширення присутності тієї чи іншої компанії на існуючих і нових національних і зарубіжних ринках. ЗІП також складають поширений спосіб інвестування для фірм, що прагнуть захистити, об'єднати та вдосконалити глобальні конкурентні позиції. Атрибути "власності", що купуються водночас з активами, — компетенція, торговельна марка, мережа постачальників та розподільча система — істотно сприяють цьому. Інтернаціональні злиття реально спричиняють зміцнення конкурентоспроможності національних економік країн базування та вкладення капіталу.

ЗІП, особливо за участі великих фірм і масштабних коштів, спричиняють реструктуризацію активів фірм та галузеву і складають одну з найбільш відчутних рис глобалізації. Виявлено

специфіку сучасних ЗІП, які істотно відрізняються від ЗІП 80-х років. Тоді вони включали в себе, головним чином, промислові фірми й здійснювалися за рахунок викупу активів та подальшого розвитку нових фінансових інструментів. Нинішня хвиля більш комплексна, включає багато транскордонних операцій і забезпечується диференційованою конфігурацією сил. У цьому новому контексті фірми оперують під впливом нової комбінації факторів і мотивацій:

1) завдяки лібералізації торгівлі, інвестицій та ринків капіталу, дерегуляції, особливо послуг, приватизації державних підприємств та ослабленню контролю за ЗІП у ряді країн можливості для останніх збільшилися. У той же час унаслідок глобалізації та технологічних змін наростає тиск конкуренції. Через це управління портфелем розміщення активів стає більш важливим для фірм, даючи їм можливість отримати переваги від використання світових ресурсів та ринків. Швидкість, із якою створюється подібний портфель, є власною конкурентною перевагою і найшвидшим та найнадійнішим шляхом забезпечення присутності на найголовніших світових ринках та отримання доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів і активів;

2) у глобалізованій економіці одним із вирішальних параметрів є розмір фірми. Від його величини залежить можливість значної концентрації корпоративного капіталу для реалізації ефекту масштабу виробництва, впровадження великих інноваційних проектів, програм тощо. До головних завдань корпоративної стратегії нині належить створення крупних компаній, без чого проблематичне підвищення конкурентоспроможності. Сучасні зовнішні умови змушують компанії укрупнювати капітал заради ефективнішого його використання й подальшого розвитку.

Великий розмір фірми сприяє зарубіжній експансії та створює фінансові, управлінські та операційні синергії, які ослаблюють вразливість фірм від економічних шоків у будь-якому регіоні або країні водночас, оскільки відкриває можливості для прояву сили ринку в рамках цих ринків і країн. Розмір є також вирішальним фактором у зниженні витрат виробництва, особливо в галузях, які зіштовхуються з наростаючою конкуренцією чи ринками, які переживають спад, або з наявними надлишковими потужностями. У той же час у нинішній хвилі ЗІП діяльність

фірм концентрується не лише на розмірі, але й раціоналізації операцій навколо їх глобальної виробничої мережі.

Головним завданням менеджменту на найближчу перспективу стане ще більше підвищення конкурентоспроможності компаній. При цьому без створення крупних фірм, здатних протистояти та конкурувати з ТНК, успіх у бізнесі не може бути гарантованим. Сучасному світовому ринку притаманні розмивання кордонів між галузями, скорочення життєвого циклу продукту, тенденція до уніфікації споживчого попиту. У результаті цього в міжнародному бізнесі з'явилися диверсифіковані глобальні корпорації, які здійснюють операції на міжнародних ринках, мобілізуючи ресурси багатьох країн. Такі корпорації мають складну горизонтально чи вертикально інтегровану організаційну структуру. Лише крупні компанії здатні дозволити собі диверсифікувати виробництво за рахунок масштабних інвестицій на будь-яких ринках;

3) не менш важливо, що розмір є важливим фактором забезпечення відповідності до швидко еволюціонуючого технологічного середовища, вирішальної умови зростаючої наукоємної економіки та підвищення витрат на дослідження. Техніко-економічні фактори — економічна концентрація, науково-технічний прогрес, індустріальний розвиток і життєвий цикл продукту — також обумовлюють глобалізацію і впливають на модифікацію індустріальної організації. У деяких галузях (особливо високотехнологічних) можливості для вдало діючих компаній з додатковою технологією розповсюдити їх сферу впливу також складають могутній мотиваційний стимул. До того ж вплив технології веде до нового визначення меж функціонування ряду галузей, що спонукає фірми до перегляду своєї стратегії;

4) одна з сучасних мотивацій включає прагнення домінування на ринку (мотив монополії). У ряді галузей визначальною стали монопольна та олігопольна конкуренція.

Масштабні корпоративні придбання здатні обумовити велими тривале домінування в тих чи інших секторах світової економіки. Хвиля злиттів і поглинань веде до концентрації економічної могутності мегакорпорацій, що несе загрозу підриву конкуренції. Тому специфікою масштабних ЗІП є тісна узгодженість із антимонопольним законодавством. Практика підтверджує правило: чим більша величина операції, тим більше треба часу на її реалізацію, оскільки антимонопольні структури ретельно вивчають деталі угоди.

Часом при злитті, насамперед, горизонтальному, вирішальну роль відіграє (оприлюднене або приховане) прагнення досягнення або посилення власного монопольного становища. Консолідація в даному випадку дає можливість компаніям приборкати цінову конкуренцію: ціни через конкуренцію можуть бути знижені настільки, що кожний із виробників отримує мінімальний прибуток. Однак антимонопольне законодавство обмежує злиття з явними намірами підвищити ціни. Іноді конкуренти можуть бути придбані з метою подальшого закриття або перепрофілювання, оскільки вигідніше їх викупити й усунути цінову конкуренцію, ніж опустити ціни нижче середніх змінних витрат, змушуючи всіх виробників зазнавати істотних збитків.

ЗІП мають свої особливості в різних країнах і регіонах світу. Так, на відміну від США, де цей процес здебільшого пов'язаний із великими фірмами, у Європі йде поглинання дрібних і середніх компаній, сімейних фірм, невеликих акціонерних товариств суміжних галузей.

Виявлено загальні причини стурбованості усіх країн від ЗІП:

- 1) наростання безробіття;
- 2) можливість зменшення конкуренції у країнах базування та тих, що приймають. Прагнення до панівного становища в галузях, де попит зменшується або існують надлишкові потужності, є важливою мотивацією до ЗІП, навіть у країнах, де не існує конкурентної політики чи вона обмежена;

- 3) здатність стимулювання більш жорсткої податкової конкуренції між розвиненими країнами, оскільки полегшується переміщення прибутків до країни з нижчою податковою базою. Виходячи з цього, ЗІП можна розглядати, з одного боку, як стратегію підвищення конкурентоспроможності, а з другого — як антиконкурентну стратегію — за рахунок усунення конкурента або зменшення конкурентоспроможності (так зване "вороже" поглинання). Масштабна хвиля ЗІП, особливо "ворожих" або на основі "дешевого розпродажу", закономірно посилила серйозне занепокоєння з боку країн, що приймають, оскільки пов'язана з денационалізацією внутрішніх фірм, зменшенням потужностей придбаних підприємств, скороченням зайнятості, втратою технологічних активів, витісненням внутрішніх фірм та посиленням ринкової концентрації.

Ще однією рисою ЗІП є те, що вони не обов'язково сприяють поповненню виробничих активів та збільшенню робочих місць. Відносини, що виникають між суб'єктами корпоративного сектора, головним чином спричинюють міждержавний трансфер власності на активи і зміну контролю — від національного до іноземного, збільшуючи таким чином ризик іноземного домінування у певному сегменті економіки.

Аналіз сучасного ринку ЗІП дозволив зробити висновок щодо появи ознак наближення кінця корпоративного переділу світу. Після об'єднання американських компаній America Online Inc. та Time Warner вартістю 164,7 млрд дол. (відбулося наприкінці 2000 р. після майже річного розгляду з боку федеральної комісії з торгівлі), уже не так інтенсивно створюються глобальні лідери у своїх галузях.

ЗІП також здійснюються в напрямі звуження спеціалізації. У серпні 2002 р. швейцарський фармацевтичний велет Roche за 2,2 млрд дол. продав підрозділ по виробництву вітамінів голландській хімічній компанії DSM. Причина полягала в раціоналізації виробництва: даний підрозділ не цілком кореспондував прагненню до позиціонування компанії на ринку. У свою чергу DSM на початку 2002 р. продала нафтохімічний підрозділ, а за рахунок даної обладки розраховує стати найкрупнішим світовим продуцентом вітамінів.

Приклади останніх ЗІП хоч і свідчать про певне створення галузевих лідерів, усе ж характеризуються помірністю масштабів. Про галузеву спрямованість і значущість ЗІП свідчать деякі новітні дані.

У липні 2002 р. найкрупніша у світі американська фармацевтична компанія Pfizer Inc. за рахунок фондового обміну акціями на суму 60 млрд дол. придбала свого конкурента — корпорацію Pharmacia Corp. Операції по концентрації ринку спричинюють мультиплікаційний ефект і ланцюгову реакцію. Можна передбачити подальше масове злиття у фармацевтичному секторі, оскільки зазначена остання операція змусить активізуватися інших головних конкурентів, які продовжать процес укрупнення. У результаті цього з часом на даному ринку лишиться лише вузьке коло гігантських корпорацій.

Проте в глобальному корпоративному просторі ЗІП тривають і складають найбільш ефективний засіб розширення присутності тієї чи іншої компанії на нових ринках, породжують

нові стандарти бізнесу, мають надзвичайно великий вплив на глобалізацію економіки та надходження ПП. Яскравим прикладом цього слугує Японія, яка зазнала безпрецедентної трансформації корпоративного сектора.

Досліджено новітні міжнародні конкурентні стратегії консолідації активів, які, з функціональної точки зору, в сучасних умовах уже недостатньо класифікувати як горизонтальні, вертикальні, родові та конгломератні у зв'язку з виникненням нового типу ЗП, пов'язаного з Інтернетом. Об'єднання на основі електронної мережі, при якому фірми або інтернет-холдингові компанії здійснюють масштабні інвестування у велику кількість аналогічних фірм, як правило, за рахунок купування меншоритарної частини капіталу, складає новий момент глобалізації. Ряд інтернет-холдингових компаній створюють так звану економічну систему "еконет", у рамках якої формують вільну мережу незалежних структурних одиниць. Це означає нову концепцію бізнесу, за якої фірми-учасниці зацікавлені не в контролюванні (наявності ієрархічної структури), а організації горизонтальної мережі однорідних компаній.

Глобалізація детермінувала зміну в реалізації й суміжних конкурентних стратегій, зокрема, ресурсно-стратегічного та ринково-стратегічного підходів; орієнтації на акціонерний капітал; акцентуванні уваги на групах інтересів; численному ринковому позиціонуванні; багатофакторному підході.

Висвітлено корпоративні процеси й проблеми в країнах перехідної економіки за рахунок приватизації та концентрації капіталу. Показано еволюцію і специфіку регіонального ринку ЗП, який детермінує розвиток ключових секторів економіки країн Центральної та Східної Європи. З'ясовано характерні риси російського капіталу, його цілеспрямовану та деколи агресивну політику стосовно інших держав, у т.ч. України.

Проаналізовано початок і галузеву спрямованість корпоративних процесів в економіці України на конкретних прикладах концентрації в нафтогазовому комплексі, добувній та переробній промисловості, виробництві пива, страхуванні, сфері повітряних перевезень тощо. Окреслено лімітуючі фактори створення вертикально-інтегрованих комплексів та промислово-фінансових груп.

Констатується, що у вітчизняному бізнесі, на відміну від розвинутих країн, поки що мало прикладів цивілізованого поглинання компаній. А недавній конфлікт, що стосується поглинання

між "Сарматом" і "Оболонню", яскраво свідчить про те, що законодавство про корпоративне управління відстає від реалій бізнесу.

Особливості національного поглинання при всій розмаїтості мають спільні риси, які згруповано в наступні принципи моменти.

По-перше, угоди по поглинанню компаній в Україні проходять, як правило, поза біржовим ринком цінних паперів. Це зв'язано з тим, що більшість компаній хоч і є акціонерними товариствами, однак відносяться до закритих. Їхні акції, особливо великі пакети, на ринку практично вільно не обертаються. Згідно зі статистикою міжнародного рейтингового агентства Standart & Poor's, більше 80% угод, здійснених у країнах СНД, — це внутрішні угоди, внаслідок чого страждає і сам фондовий ринок, залишаючись у напівзародковому стані.

По-друге, не менш важливою причиною закритості угод є непрозорість українського бізнесу в цілому. Зароблений у країні капітал ще не амністований, він стиснутий жорсткими податковими рамками й негативним суспільним ставленням до багатства. У той же час саме цей капітал, більшою частиною зароблений за допомогою офшорних та інших тінювих схем, — зараз є головним інвестиційним ресурсом для української економіки.

Сьогодні з метою поглинання широко використовується зовсім не цивілізована, за мірками західних компаній, процедура доведення підприємства до банкрутства. Штучне банкрутство навіть стратегічних підприємств, нерідко за участю держави, стало чи не найпоширенішою схемою поглинання. У процесі банкрутства підприємства компанія-поглинач стає спочатку санатором, потім може викупити кредиторську заборгованість і в остаточному підсумку купує активи підприємства за півціни. У будь-якому випадку вартість придбаних активів завжди нижча за їхню балансову вартість.

Українські поглинання дедалі більше спрямовані на концентрацію акціонерного капіталу в одних руках, заміну попереднього менеджменту. І не завжди — на зростання прибутковості компаній і залучення інвесторів. У більшості випадків мають місце недружні поглинання, які здійснюються шляхом скупки акцій у дрібних акціонерів або банкрутства підприємства.

Нехтування законами глобалізації може призвести до серйозних загроз, тому Україна має створити нормативно-законодавчу базу, яка буде спроможною регулювати її ефективну участь у глобальному інвестиційному середовищі. Аргументована необхідність вдосконалення чинного законодавства, зокрема, законів України "Про нафту й газ" №2665 від 12 липня 2001 р., "Про трубопровідний транспорт" №192/96-ВР від 15 травня 1996 р., "Про приватизацію державного майна" №2163-ХІІ від 4 березня 1992 р., Господарського та Цивільного кодексів України та інших.

О. Скаленко,
кандидат технічних наук

СИСТЕМНО-ІНФОРМАЦІЙНА МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ГЛОБАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У відповідності з визначенням Вченою радою, керівництвом нашого інституту та Президією НАН України *магістральним* напрямком фундаментально-наукових досліджень, а також із конкретними завданнями по НДР проведено *загальносистемний* аналіз історичних і сучасних надбань світового господарства; визначені поточні *реалії* в соціально-економічній сфері; виявлені *найсуттєвіші* проблеми глобального розвитку; здійснений науково-критичний огляд *провідних концепцій* побудови сучасних соціально-економічних систем.

З метою цілеспрямованого пошуку методів дослідження глибинних чинників у системах всебічно ефективного та безпечного господарювання, перш за все, до уваги були прийняті ініційований академіком НАН України Ю.М. Пахомовим "*цивілізаційний підхід*" та активізований чл.-кор. НАН України О.Г. Білорусом "*глобальний підхід*" до проблем світової економіки, сфери міжнародних політико-економічних відносин і національного розвитку.

Використання цих глобально впливових підходів і концептуальних поглядів глобалістів новітніх історичних часів, а також врахування основних тенденцій розвитку сучасного світу, у тому числі реалій нашої національної конкретики, надали методологічну можливість поглянути на поставлену проблематику з *принципово нової точки зору*, яку відповідно до